

УДК 343.12

Ю.В. БУБИР, Харківський національний університет внутрішніх справ

СИСТЕМА ГАРАНТІЙ ПРАВ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Ключові слова: забезпечення прав, підозрюваний, повноваження слідчого, діяльність захисника, процесуальне керівництво, судовий контроль

У галузі кримінальних процесуальних відносин виникають та проявляються найбільш суттєві обмеження конституційних прав та свобод людини, відносини особи та держави дуже часто супроводжуються примусовим аспектом (затримання, тримання під вартою тощо). Права, якими наділені учасники кримінального провадження, не можуть автоматично забезпечити власне існування. Роль чинників, що сприяють їх реалізації, охороні та захисту виконує система законодавчо закріплених вимог, гарантій, завдяки яким має бути забезпечений процес реалізації прав кожним учасником кримінального провадження.

Слід зазначити, що проблема забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві була завжди актуальною, тому досліджувалась у науковій літературі неодноразово. Окремі питання кримінальних процесуальних гарантій прав людини привертала увагу багатьох вчених, зокрема Ю.П. Аленіна, С.А. Альперта, М.В. Вітрука, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, Т.В. Варфоломєвої, Є.Ф. Куцовой, В.З. Лукашевича, І.Л. Петрухіна, М.М. Малярєнка, Є.Г. Мартинчика, М.М. Михєєнка, Я.О. Мотовіловкера, М.М. Полянського, В.М. Савицького, М.С. Строговича, В.П. Шибіка та інших. Разом із тим, у сучасних умовах розвитку кримінального процесуального законодавства у зв'язку з прийняттям у 2012 році КПК України питання щодо забезпечення прав учасників кримінального провадження ще не досліджувалось.

Метою даної статті є визначення системи засобів забезпечення процесуальних прав пі-

дозрюваного та характеристика кожного складового компоненту даної системи.

З огляду на проблему забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового розслідування, на нашу думку, в якості кримінальних процесуальних гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів слід виділити п'ять видів засобів: 1) права підозрюваного, що можуть виступати в якості гарантій інших його прав; 2) повноваження слідчого із охорони та захисту прав підозрюваного; 3) діяльність захисника та законного представника по забезпеченню прав підозрюваного; 4) прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за додержанням прав підозрюваного; 5) судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного.

До першої групи гарантій прав підозрюваного віднесені його права, що можуть виступати в якості гарантій інших його прав. Як вірно зазначає Е.Ф. Куцова, це пояснюється тим, що вказаний учасник процесу володіє не одним правом, а їх сукупністю. В такій сукупності одні права можуть слугувати засобом забезпечення, гарантіями інших. Право підозрюваного виступає як гарантія у тих випадках, коли воно діє як засіб забезпечення іншого (інших) прав підозрюваного [1, с.129]. Так, право підозрюваного знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють є гарантією права збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, оскільки останнє може бути реалізовано при умові, що особа вже знає про висунуту посадовими особами відносно неї підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Крім того, право підозрюваного знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють служить гарантією й інших прав: давати пояснення, показання з приводу підозри, оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді. Слід зазначити, що не всі науковці притримуються цієї точки зору. Як зазначає В.Д. Адаменко, ототожнювати гарантії з правами у корені невірно, так як тоді відбувається зміщення і підміна одного поняття іншим [2, с.156].

С.О. Александров з цього приводу відзначив, що трактовка суб'єктивного права як міри можливої (дозволеної) поведінки дозволяє зробити висновок, що названа категорія слугує лише підставою кримінального процесуального гарантування [3, с.13]. Із даними висловлювання можна було б погодитися, якщо як гарантії визначати лише суб'єктивні права особи. Разом з тим, права особи є одним із засобів, що поряд з іншими засобами забезпечення прав, складають систему процесуальних гарантій прав підозрюваного. Оскільки іноді одне суб'єктивне право є гарантією іншого права особи, на нашу думку, неможна стверджувати, що процесуальні гарантії доцільно ототожнювати із суб'єктивними правами особи.

До другої групи процесуальних гарантій прав підозрюваного віднесено повноваження слідчого із охорони та захисту прав підозрюваного. Кримінальна процесуальна діяльність регламентується шляхом надання її суб'єктам конкретних процесуальних прав та обов'язків. Можливість реалізації права учасниками кримінального процесу обумовлена наявністю кореспондуючого обов'язку посадової особи, в чиєму провадженні знаходиться відповідні матеріали. У кримінальному процесі зобов'язання по охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження від імені держави покладено на органи кримінального судочинства та їх посадових осіб. Обов'язок слідчого роз'яснити підозрюваному його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника закріплений у ст.20 КПК України. При тому, в законодавстві не лише проголошено цей загальний обов'язок, але і встановлені спеціальні процесуальні засоби для його виконання. До їх числа відносяться обов'язки суб'єкта, наділеного державно-владними повноваженнями, зокрема, надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використа-

ти засоби зв'язку для запрошення захисника (ст.48 КПК); розглянути клопотання під час досудового розслідування (ст.220 КПК); повідомити про завершення досудового розслідування та надати доступ до матеріалів досудового розслідування (ст.220 КПК) і багато інших. Від сутності обов'язків, покладених на слідчого, в істотній мірі залежить можливість використання підозрюваним наданих йому прав. Тому, на нашу думку, органи кримінального судочинства та їх посадові особи є основними суб'єктами діяльності із забезпечення прав особи у кримінальному судочинстві, для яких ця діяльність є обов'язком. Вважаємо, що саме повноваження слідчого із охорони та захисту прав підозрюваного слугують гарантією його прав. Адже можливість здійснювати права для одних учасників кримінального судочинства передбачає для інших обов'язок створювати відповідні умови, надавати допомогу у реалізації даних прав та не перешкоджати їх здійсненню. У посадовій особи немає вибору між виконанням та невиконанням обов'язку. Невиконання або неналежне виконання обов'язку, у тому числі обов'язку із охорони прав підозрюваного, тягне за собою заходи державного, у тому числі кримінального процесуального, примусу.

До третьої групи гарантій прав підозрюваного віднесено діяльність захисника та законного представника по забезпеченню прав підозрюваного. Роль захисника у забезпеченні прав осіб, залучених до кримінального процесу, дуже велика. Адже даний учасник процесу уповноважений здійснювати захист підозрюваного. Необхідність участі адвоката у захисті підозрюваного можна обґрунтувати ще тим, що досудове розслідування направлено на встановлення складу злочину в діях підозрюваного. Через це слідчий, наскільки би об'єктивним він не був при дослідженні фактичних даних, традиційно приділяє велике значення фактам, які підтверджують вину підозрюваного, ніж тим обставинам, що пом'якшують або виправдовують його. У таких випадках підозрюваний не лише не може протистояти слідчому у аналізі доказів та аргументації

своєї позиції, але і в наслідок різних обставин не здатний реально використовувати свої права, та єдиним засобом захисту прав і законних інтересів підозрюваного є допомога сторонньої особи, яка має спеціальні знання та навички, тобто захисника [4, с.104].

Відповідно до чинного законодавства адвокат у процесі здійснення своєї діяльності виконує одну функцію – функцію захисту. Проте, на нашу думку, процесуальну діяльність захисника у кримінальному провадженні слід розглядати більш широко, ніж просто захист прав особи. Основним призначенням діяльності захисника є спростування підозри, виявлення обставин, що виправдовують підозрюваного, а також охорона його особистих та майнових прав. Метою цієї діяльності є результат, який би відповідав законним інтересам підзахисного. Діяльність захисника у кримінальному провадженні повинна включати також правову допомогу підзахисному у юридично грамотному здійсненні своїх процесуальних прав та обов'язків.

Вважаємо, що діяльність захисника по забезпеченню прав підозрюваного як процесуальна гарантія представляє собою кримінальні процесуальні дії адвоката, направлені на: 1) надання правової допомоги особі; 2) участі у процесі доказуванні та 3) захисті прав, свобод та законних інтересів підозрюваного. Правова допомога, що здійснюється захисником, направлена на вирішення різних задач. Як вказано у п.3 ч.1 ст.1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», правова допомога це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення [5]. Під правовими послугами у вказаному Законі розуміється надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; на-

дання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації. Слід вказати, що визначити обсяг та зміст дій адвоката з приводу надання правової допомоги у кожному кримінальному провадженні заздалегідь неможливо. Її характер залежить від особливостей розслідування, виду та категорії кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа.

Важливу роль у забезпеченні прав підозрюваного відіграють законні представники, які беруть участь у кримінальному провадженні у випадках, передбачених ч.1 ст.44 КПК України. Передбачивши участь законного представника у кримінальному провадженні, законодавець чітко не визначив його права та обов'язки, визнавши у ч.5 ст.44 КПК України лише, що законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена представнику. Тому слід погодитись з висловленою у юридичній літературі пропозицією на законодавчому рівні закріпити права і обов'язки законних представників, присвятив цьому спеціальну норму [6, с.139].

До четвертої групи гарантій віднесено прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за додержанням прав підозрюваного. Як визначено у п.1.1 Наказу Генеральної прокуратури України від 07.11.2012 р. № 3гн «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів» основним завданням прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів вважати захист від неправомірних посягань гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина, державних та суспільних інтересів [7].

У зв'язку з визначенням прокурора основним владним суб'єктом досудового розслідування у юридичній літературі йдеться дискусія щодо сутності поняття «прокурорське процесуальне керівництво досудовим розслідуванням», визначення статусу прокурора як процесуального керівника та розмежування

його наглядових та контрольних функцій. Законодавець не дав відповіді на ці питання. У процесуальній літературі висловлюється декілька правових позицій з приводу зазначеного питання. Одні автори повністю заперечують керівну роль прокурора під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вважаючи, що процесуальне керівництво несумісне з прокурорським наглядом ні за призначенням, ні за змістом, ні за порядком реалізації [8, с.104]. На думку інших, в ролі процесуальних керівників можуть виступати лише керівники органів досудового розслідування, яким більш притаманний цей вид процесуальної діяльності. У зв'язку з цим, пропонується термін «відомчий контроль» замінити терміном «процесуальне керівництво» для характеристики діяльності цих владних суб'єктів досудового розслідування [9, с.155]. Окремі науковці взагалі не бачать різниці між прокурорським наглядом і прокурорським керівництвом під час проведення досудового розслідування, вважаючи ці два поняття тотожними [10, с.71–73]. Як підкреслює Т.Ю. Цапаєва, нагляд і керівництво не слід розглядати як різні і тим більше як несумісні види діяльності. Процесуальне керівництво являє собою метод, спосіб здійснення прокурором його діяльності [11, с.37]. Разом з тим, більшість науковців обґрунтовують наявність у прокурора самостійної функції, що йменується процесуальним керівництвом під час проведення досудового розслідування кримінального правопорушення [12, с.178–179; 13, с.279]. Вказану точку зору слід підтримати у зв'язку із закріпленням такого положення у чинному КПК України.

Процесуальне керівництво прокурора, як визначає В.П. Пшонка, це організація процесу досудового розслідування, визначення напрямів розслідування, координація процесуальних дій, сприяння створенню умов для нормального функціонування слідчих, забезпечення додержання у процесі розслідування вимог законів України [14, с.120]. Проаналізувавши вищевказані наукові точки зору, зазначимо, що з прийняттям нового КПК України, зако-

нодавець визначив прокурорське процесуальне керівництво як форму нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування. Процесуальне керівництво прокурора це окремий напрям прокурорської діяльності, спрямований на забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування, дослідження всіх обставин кримінального правопорушення.

Також підкреслимо, законодавцем визнано, що основним завданням прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів є захист від неправомірних посягань прав і свобод людини та громадянина, державних та суспільних інтересів. У зв'язку з цим, можемо зазначити, що процесуальне керівництво прокурора, як форма нагляду, направлено як на забезпечення розслідування кримінального правопорушення владними суб'єктами процесу так і на забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, і перш за все, підозрюваного як центральної фігури досудового розслідування.

Аналіз змісту положень ст.36 КПК України, де окреслено повноваження прокурора щодо здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, свідчить про те, що прокурор володіє вельми широким набором засобів наглядової діяльності. Таким чином, прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за додержанням прав підозрюваного є дуже важливою гарантією їх забезпечення, адже прокурор здійснює наглядові функції на протязі усього досудового розслідування та повинен сприяти як охороні прав і законних інтересів громадян так і вживати заходи до усунення всяких порушень закону.

П'яту групу засобів гарантування становить судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного. На сучасному етапі правової реформи в Україні, що здійснюється у напрямку прийняття на себе державою обов'язку захисту прав, свобод і законних інтересів людини, особлива роль належить судовій владі. Розвиток кримінального процесуального за-

конодавства, та перш за все прийняття у 2012 році КПК України, свідчить про посилення гарантій прав особи, яка бере участь під час кримінального судочинства, та розширення повноважень суду на стадії досудового розслідування. Судовий контроль на стадії досудового розслідування носить гарантійний правоохоронний характер як стосовно людини, так і щодо правосуддя у кримінальних провадженнях, оскільки він покликаний не допустити незаконного обмеження конституційних прав учасників кримінальної процесуальної діяльності, а у разі необхідності, швидко й ефективно їх поновити. Як визначає А.Р. Туманянц, змістом контрольної функції суду є захист конституційних прав громадян шляхом перевірки застосування заходів кримінального процесуального примушування, пов'язаних з обмеженням цих прав; її послідовне здійснення це важлива гарантія правомірності застосування цих обмежень [15, с.9]. В.І. Чорнобук розглядає судовий контроль як регламентовану Конституцією та КПК України кримінальну процесуальну діяльність суду, сутність якої є контроль за законністю та обґрунтованістю визначених у законі дій і рішень органів досудового розслідування, які суттєво обмежують конституційні права учасників процесу; ця діяльність спрямована на розв'язання правового конфлікту, що виникає між сторонами обвинувачення та захисту на досудових стадіях кримінального процесу [16, с.150].

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства функція судового контролю покладається на слідчого суддю. Слідчий суддя це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК України, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому ст.247 КПК, – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя (п.18 ч.1 ст.3 КПК України). Вважаємо, що слід підтримати

українського законодавця у введенні нового учасника кримінального процесу – слідчого судді. Сьогодні у КПК України прямо передбачено, що окрім функції правосуддя у кримінальному провадженні суд також виконує значну за своїм обсягом та напрямками функцію судового контролю. У зв'язку з тим, законодавець вирішив наукові суперечки щодо розмежування контрольних повноважень суду з функцією правосуддя. Чинне кримінальне процесуальне законодавство України наділяє слідчого суддю достатнім обсягом прав і обов'язків. Разом із тим, у КПК України відсутня окрема глава чи стаття, у якій би визначався перелік повноважень слідчого судді. Відповідно до діючого КПК України, повноваження слідчого судді на досудовому розслідуванні, на нашу думку, можна класифікувати на наступні групи: 1) при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження; 2) при проведенні процесуальних дій, які обмежують конституційні права людини; 3) при розгляді скарг на рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора; 4) інші повноваження, спрямовані на забезпечення процесуальних прав учасників кримінального провадження.

Законодавче закріплення інституту судового контролю свідчить про спрямування державної політики у сфері забезпечення прав людини на побудову такого правового суспільства, одним з головних завдань якого є недопущення незаконного й необґрунтованого обмеження прав і свобод осіб, залучених до кримінального судочинства. Розширення меж судового контролю під час досудового розслідування можна вважати позитивним кроком для забезпечення прав, свобод та законних інтересів підозрюваного.

Питання забезпечення прав учасника кримінального провадження, що розкриваються у даній статті, є досить важливими як для законодавця так і для кожного громадянина України, оскільки кримінальна процесуальна діяльність пов'язана із втручанням в особисте життя людини та обмеженням у випадках, передбачених законом, її прав і свобод. Також

слід наголосити, що всі зазначені процесуальні гарантії прав підозрюваного, взаємодіючи між собою, в рівній мірі забезпечують належне функціонування механізму охорони прав, свобод та законних інтересів учасника кримінального провадження. Разом з тим, питання, що розкриваються у даній статті, вимагають подальшого вивчення та більш детальної характеристики кожного складового компонента системи засобів забезпечення прав особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куцова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе (предмет, цель, содержание) / Э. Ф. Куцова. – М. : Юрид. лит., 1973. – 200 с.
2. Адаменко В. Д. Сущность и предмет защиты обвиняемого / В. Д. Адаменко. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1983. – 158 с.
3. Александров С. А. Правовые гарантии возмещения ущерба в уголовном процессе : учеб. пособие / С. А. Александров. – Горький : Горьковск. высш. шк. МВД СССР, 1976. – 124 с.
4. Волколуп О. В. Гарантии прав участников уголовного судопроизводства Российской Федерации : учеб. пособие / О. В. Волколуп, Ю. Б. Чупилкин. – Краснодар : Кубанск. гос. ун-т, 2005. – 160 с.
5. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» : від 02.06.2011 р., № 3460–VI // Голос України. – 08.07.2011. – № 122.
6. Сенченко Н. Участь у справі законного представника при провадженні по застосуванню примусових заходів медичного характеру / Н. Сенченко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 3. – С. 137–141.
7. Наказ Генеральної прокуратури України «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів» : від 07.11.2012 р., № 3гн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Гришин Ю. А. О статусе прокурора на стадии досудебного расследования в реформируемом уголовном процессе / Ю. А. Гришин // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 98–107.
9. Мірковець Д. М. Інститут керівництва досудовим слідством за проектом КПК України / Д. М. Мірковець // Проблеми реформування кримінально-процесуального та кримінального законодавства України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 152–156.
10. Бабкова В. Проблеми здійснення прокурором наглядових повноважень у формі процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування / В. Бабкова // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 71–73.
11. Цапаева Т. Ю. Участие прокурора в доказывании на предварительном следствии / Т. Ю. Цапаева. – Самара : Изд-во «Самарский университет», 2004. – 140 с.
12. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці : моногр. / Юрчишин В. М. – Чернівці : Вид-дім «Родовід», 2012. – 289 с.
13. Руденко М. В. Про сутність прокурорського процесуального керівництва досудовим розслідуванням / М. В. Руденко В. П. Півненко // Юридичний часопис нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 1. – С. 277–282.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар : у 2 т. Т. 1 / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
15. Туманянц А. Р. Судовий контроль за законністю і обґрунтованістю процесуальних рішень органів досудового слідства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. Р. Туманянц ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1998. – 16 с.
16. Чорнобук В. І. Законність і обґрунтованість процесуальних рішень судді в поряд-

ку судового контролю в досудових стадіях кримінального процесу : монографія / В. І. Чорнобук. – Х. : Право, 2008. – 184 с.

Бубир Ю. В. Система гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів / Ю. В. Бубир // Форум права. – 2013. – № 4. – С. 40–46 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_9.pdf

Визначено систему засобів забезпечення процесуальних прав підозрюваного та характеризуються складові компоненти даної системи: права підозрюваного, що можуть виступати в якості гарантій інших його прав; повноваження слідчого із охорони та захисту прав підозрюваного; діяльність захисника та законного представника по забезпеченню прав підозрюваного; прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за додержанням прав підозрюваного; судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного.

Бубирь Ю.В. Система гарантій прав подозреваемого при применении предупредительных мер

Определена система средств обеспечения процессуальных прав подозреваемого и характеризуются компоненты данной системы: права подозреваемого, которые могут выступать в качестве гарантий других его прав; полномочия следователя по охране и защите прав подозреваемого; деятельность защитника и законного представителя по обеспечению прав подозреваемого; прокурорский надзор в форме процессуального руководства за соблюдением прав подозреваемого; судебный контроль за соблюдением прав подозреваемого.

Bubyr Y.V. The System of Guarantees of the Rights of the Suspect in the Application of Preventive Measures

The system of means of ensure of the procedural rights of the suspect is determined in this article and the components of the system are characterized by: the rights of the suspect, which can act as a guarantee of its other rights; the authorities of the investigator to protect and defend the rights of the suspect; the activities of defense counsel and legal representative to ensure rights of the suspect; the prosecutor's supervision in the form of procedural guidance for the observance of the rights of the suspect; the judicial control of the rights of the suspect.

Форум Права